

Željko Tanjić: Teologija pred izazovima sadašnjeg trenutka, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2009, 226 str.

Iz pera teologa Željka Tanjića dosada smo mogli čitati mnoge tekstove o akutnim i aktualnim temama hrvatske i europske teologije. I ova knjiga, koja nosi naslov *Teologija pred izazovima sadašnjeg trenutka*, detektira krucijalna pitanja današnjeg crkvenog i društvenog života postavljajući prije svega pitanje uloge teologije i nekih temeljnih teoloških rasprava unutar suvremenih tokova europske misli. Ona se svesrdno zalaže za dijalog teologije s drugim znanstvenim disciplinama, ali također ističe teološku osobitost i »korisnost« na razini javnog diskursa.

Iako su pojedinačni tekstovi knjige raspršeni prema različitim tematikama i stoga čine prilično zahtjevnu literaturu budući da sažimaju kompleksne teme, može se reći da knjiga ipak čini cjelinu i opravdava zadani naslov. Svaki je pojedinačni tekst tako aktualni teološki izazov koji Tanjić teološki fundirano predstavlja, ali ne pokazuje pretenzije trijumfalizma i definitivnog rješenja, jer ono i ne može biti individualno. Želeći tako »uozbiljiti« teologiju kao znanost, dati vjerskim istinama razumske okvire, a vjerskim i ljudskim pobudama ukazati na prednosti i korist znanstvene teološke analize, Tanjić

ukazuje na nedostatke i neadekvatnosti starih načina izricanja novih poruka i sadržaja svijeta. Pritom pokazuje sposobnost samokritike koja je zapravo jedan od najvažnijih stavova respektabilne znanosti. Tanjićeva se teološka misao zapravo, po uzoru na Bajsića, temelji na dva principa: *caritas i ratio*. Tako *caritas* u odnosu na *ratio* jamči strastven i dubok pogled ljubitelja teologije na zadane argumente, kao što *ratio* u odnosu na *caritas* jamči kritički odmak i znanstvenu objektivnost ljubitelja istine.

Tematika koja je sabrana pod sintagmom »izazovi sadašnjeg trenutka« odnosi se na pitanja statusa teologije, postmoderne, znanosti, istine, kapitalizma, solidarnosti, uskrsnuća, odnosno reinkarnacije, crkvenosti, slobode vjerovanja. Njihova je nakana progovoriti »o načinu na koji se danas u teologiji može razmišljati o nekim pitanjima u društvu i Crkvi koja predstavljaju izazov za sve nas, polazeći od samog stanja europske i hrvatske teologije i tu upravo u kontekstu postmoderne, suočeni s činjenicom da živimo u vremenu prožetom 'znanstvenim duhom' i gubitkom pravog značenja pojma istine za naš osobni i zajednički život, i sve to u vremenu u kojem govorimo o ekonomskoj krizi kojoj naslućujemo uzroke, a ne vidimo kraja« (str. 6). Upravo je kriza najbolji ispit snage i legitimiteta nekog

učenja, kao i prigoda da se neke učmale i zastarjele teze preispitaju i da im se udahne nov duh. Ekonomska kriza koja u središte stavlja materijalne vrijednosti, produbljuje sve prisutniji društveni zahtjev za konkretnošću teologije, a relativizira apstraktna i društveno sporedna naučavanja. Stoga je zahtjev koji društvo stavlja pred teologiju, i na koji Tanjić ovom knjigom pokušava dati odgovore, isticanje teološkog specifikuma upravo u vremenu ekonomske krize, te nedopuštanje vlastite marginalizacije. Teologija također ne bi smjela iskoristiti sadašnji trenutak ekonomske nemoći da bi proturila neke svoje pobožne teme kao dežurni spasilac, zato što ona, iako prilagođava izričaj sadašnjem trenutku, ne prilagođava istinu sadašnjem trenutku, jer je istina opća i univerzalna. Dakle, ako su izazovi sadašnjeg trenutka golemi, oni su golemi *osobito* za teologiju, jer ona mora, kroz pružanje slamke spasa društvu i ljudima koji u njemu žive, »spasiti« samu sebe.

Izbor tekstova pokazuje da je Tanjić duboko svjestan tih izazova. Već prvi tekst kojim započinje knjiga, pod nazivom »Katolička teologija u europskom kontekstu« postavlja temeljno pitanje statusa teologije i njenog opstanka. Ovaj tekst može se smatrati i nosivim tekstom jer pokušava odgovoriti na temeljno pitanje uloge teologije u vlastitom prostoru i vremenu. Poteškoća koja prati komparativnu analizu hrvatske i europske teologije zasigurno je nedostatak radova koji bi predočili utjecaj europske na hrvatsku teologije, ali i obrnuto. Što se pak tiče stanja hrvatske teologije *per se*, postoji mnogo radova koji teološki

analiziraju crkvenu i društvenu stvarnost, ali ključno pitanje je zapravo konkretan utjecaj tih analiza na život. Činjenica da se teologija uopće, pa tako i u Hrvatskoj, nalazi u postteološkom vremenu ili progonstvu (C. Duquoc), a to znači pred izazovom vlastitog opstanka ili preživljavanja, budući da slabi njena uloga na društvenoj, crkvenoj i akademskoj razini, te stoga nestaje iz javnog diskursa. Povratak interesa za religiju ili religijski *revival* ne jamči i rehabilitaciju teologije, već baš naprotiv (C. Sedmak), ona (religija) se predstavlja kao »od teologije oslobođeno djelovanje« (str. 9). Na europskoj razini se tako teologiji prigovara da je »u službi određenog autoriteta, previše konfesionalno obojena, u opasnosti da se prometne u ideologiju«, te premalo znanstvena (str. 10). Nauštrb teologije daje se prednost religijskim znanostima, te sociologiziranoj ili psihologiziranoj teologiji. Nekada različite teološke škole, koje su davale legitimnost različitih teoloških stavova i pluralnost mišljenja, odigrale su iznimno veliku ulogu u oblikovanju jedinstvene katoličke teologije. Međutim sve više na površinu izranja pitanje suprotstavljenih mišljenja nekih teoloških škola i službenog/obaveznog crkvenog naučavanja, odnosno mogućnosti njihovog supostojanja. Početkom 20. st. umjesto teoloških škola, govori se o teološkim neuniformiranim tokovima, koji se rađaju u posebnim kulturama i društvenim okruženjima, kao o globalnim antisustavima koji ukazuju na kontradikcije i neuspjehe globalnih sustava. Međutim, kao i teološke škole, i globalni teološki tokovi (teologija

oslobođenja, feministička teologija, ekološka teologija i teologija ljudskih prava) svojom teoretskom analizom čini se da samo ukazuju na problem, ali zakazuju u davanju pozitivnih rješenja. Na europskom tlu se također pojavljuju »kontekstualizirane teologije« kao reakcija na ideju o univerzalnoj teologiji koja je iznikla nakon sukoba s prosvjetiteljstvom i koja je zanemarila lokalne okolnosti u kojima žive pojedine zajednice. Tako se iskristalizirala svijest da teologije, iako slijede istu znanstvenu metodu, sadrže specifični kulturni humus koji ne oduzima ništa na univerzalizaciji teologije, ali bi trebao na totalitarizaciji teologije. Što se tiče hrvatske teološke misli, Tanjić na pojavnoj razini ističe veliku prisutnost i vrijednost teoloških doprinosa, ali ih smatra rascjepkanima, pojedinačnima, medijski pojednostavnjenima, pomalo dalekima od temeljnih egzistencijalnih pitanja naše svakodnevnice, te premalo uključenima u europske teološke tokove.

Idući tekst, koji nosi naslov »Postmoderna – izazov za teološko promišljanje?« nastaje kao nastojanje da se pojmu postmoderne, kao čestom ali ipak posvaštarenom pojmu, dadu teološke koordinate. Ako se teologija nalazi u postteološkom vremenu, zasigurno je postmoderno vrijeme ono koje tome doprinosi na način da »dekonstruira problematiku Boga«. Nakon modernističkog totaliteta misli zbiva se postmodernistička fragmentacija misli prema kojoj je nemoguće misliti jedinstveno poimanje Boga, te pojmiti apsolutno u imanentno-osjetilnom svijetu. Pluralističko shvaćanje Boga kao tajne

koja čovjeku izmiče, smješta Boga posve onkraj ljudske stvarnosti, dok teologija nastoji dati stvarnu vrijednost osjetilnom i tjelesnom. I postmoderna antropologija koja rastače čovjeka, a što je posljedica postmodernističke »teologije«, nauštrb jedinstva i identičnosti, onemogućava bilo kakvu komunikaciju. Tako se »različitost pretvara u izolacionizam, a komunikacija ne vodi kvalitetnom odnosu s drugim, nego se odvija 'pored' drugog i 'nasuprot' drugomu« (str. 29). Bez definiranja odnosa identiteta i različitosti nemoguće je uspostaviti pravedniji i pomireniji svijet, a upravo je u tome zadaća teologije. Ta teološka zadaća pravde i mira, koja je kroz povijest često rješavana binomom ugnjetavanje/oslobođanje, treba se neprijateljski odnositi prema neprijateljstvu (str. 31), ali također dopustiti Bogu da dovrši konačno pomirenje ljudi, te se riješiti postmodernog antropocentrizma. Uloga teologije također u odnosu na postmoderna, jest suprotstavljanje univerzalizma naspram relativizma koji zamagljuje razlike, a tako priječi interkomunikaciju različitih subjekata.

Ta pomirbena uloga teologije mora se odvijati u okvirima znanstvene racionalnosti, »koja podrazumijeva kompleks spoznajnih pravila i metodologija koje karakteriziraju znanstveni pristup samoj stvarnosti« (str. 35). U današnjoj poznanstvenjenoj kulturi i unutar novog holističkog pristupa znanosti, teologija ima ulogu tumačenja smisla egzistencije i vrijednosne orijentacije stvarnosti. Osim toga, Tanjić ističe povijesne zasluge kršćanske nauka koji je nicejsko-carijskim Vjeronanjem u nestvorenog Krista odbacio panteizam i dualizam, te stvorio pretpostavke za razvoj znanosti.

Na isti način, ističe drukčiju sliku srednjeg vijeka, koji je najčešće bio karakteriziran kao mračno razdoblje, a zaboravlja se da su temelji za razvoj znanosti položeni upravo u srednjem vijeku, te ga Tanjić naziva »najkreativnijim razdobljem u ljudskoj povijesti« (str. 40). Na pitanje zašto bi se teologija trebala baviti pitanjima proizašlima iz »znanstvenog duha«, Tanjić ističe nepobitnu važnost koegzistencije ili kooperacije vjere i razuma koji bi trebali djelovati tako da se međusobno stimuliraju i pročišćavaju. Uloga teologije u kulturi prožetom znanstvenom duhom je golema, od isticanja slike Boga koji je u postmodernoj kulturi nekako zamro, postao nevažan, korištenja razine racionalnosti na koje bi se mogla priključiti rasprava o Bogu i koju bi ona mogla rasvijetliti, povezivanja kršćanskog *logosa* i univerzalnosti istine, ukazivanja na drugačije oblike racionalnosti zbog njene specifične otvorenosti misteriju, ali i suprotstavljanja čistoj znanstvenoj racionalnosti kako se ne bi poistovjetila s njome. Teologija dakle, prema Tanjićevu mišljenju, treba biti primjer drugim znanostima u razotkrivanju ideološkog naboja znanstvene racionalnosti, ona ima »antiidolatrijsku« i »proročku« funkciju, ona daje širu dimenziju znanstvenim tvrdnjama upućujući na smisao njihovih dostignuća, ali isto tako treba biti njihov korektiv i upitno se odnositi prema nekim znanstvenim tezama.

Jedno od kritičnih pitanja teološke znanosti, pitanje istine, postavlja se ključnim u znanstvenom svijetu. U tekstu pod naslovom *Quid est veritas?* Tanjić promišlja o pojmu istine u postkoncilskoj teologiji, a kao krucijalno pitanje se nameće odnos povijesti i dog-

me, odnosno odnos između univerzalnih istina vjere i kritičko-znanstvene spoznaje. Pokušaji povezivanja te dvije stvarnosti i stvaranja jedinstvenog pojma istine u dvadesetom stoljeću nisu polučili velik uspjeh. Kriza istine je praćena i krizom istine općenito, posebno u filozofskom i prirodno-znanstvenom području kada se spoznaja shvaća relativnom i situiranom razumskom sposobnošću, te transcendentno, socijalno, kulturno-povijesno i fizički uvjetovanom. Kulminacija krize istine se dogodila pozitivističkim stavom u znanosti, prema kojem razum se sve više shvaća kao eksperimentalno ili korigirajuće znanje, a svaka spoznaja i istina moraju biti verificirane ili falsificirane da bi se mogle smatrati legitimnima. Kraha postmodernističkog univerzalnog shvaćanja istine i nemogućnosti zadnjeg utemeljenja argumentacije jest izazov i za teologiju (La Potterie, Greco, Kreiner) koja jedinstveni i izvorno kršćanski pojam istine, sada u povijesno-spasenjskim, a ne više toliko u metafizičkim kategorijama, poima kao transcendentalnu (koincidira s objavom), povijesnu (horizontalna-povijesna dimenzija omogućuje vertikalnu-transcendentalnu) i osobnu (promjena ljudske egzistencije, biti-u-istini) stvarnost, ali i istinu »kognitivnog uporišta« (str. 67).

Nakon filozofsko-teološke rasprave o poimanju istine, Tanjić prelazi na praktični utjecaj teologije na društvene promjene, te u tekstu pod naslovom »Kršćanstvo u doba kapitalizma kao religije« promišlja uzroke koji su doveli do »religiziranja« kapitalizma. Kritički vrednuje pokušaje »razdruživanja« kršćanstva i religije, te na osnovi tih promišljanja ukazuje na zadatke teologije u današnjem

društvenom okruženju. Dakle, teološki kriteriji promišljanja društvene stvarnosti jesu proročka kritičnost, interdisciplinarnost (s obzirom na dva izvora teološke spoznaje: općeljudska i specifično kršćanska spoznajna mjesta), političnost u smislu promišljanja socijalnih konflikata i zalaganja za ljudska prava. Teologija, kako bi se uključila u društvenu raspravu, prvo postavlja paradigmatički okvir kapitalističkog društva. Većina teologa, na tragu Waltera Benjamina kapitalizam shvaća kao religiju koja međutim ne posjeduje vlastitu dogmatiku ili teologiju, ali slavi »kult potrošnje«, »kult zaduživanja« i »brige oko materijalnih dobara« (str. 76-77). Najviše rasprave oko ove problematike je pokrenuo T. Ruster i njegovo djelo *Pobrkani Bog*, koje govori o razilaženju kršćanstva i religije, budući da je kapitalizam preuzeo ulogu religije, a kršćanstvo izgubilo svoju religijsku funkciju, te poziva na ponovno otkrivanje biblijskog elementa u kršćanstvu koji se suprotstavlja vladajućim oblicima moći. Tanjić kritizira takvo poimanje koje zaobilazi *Nostra aetate* i koncilski nauk o drugim religijama koje participiraju u, ipak nikome posve dostupnoj, istini. Stoga je Rusterov odnos nepravedan prema drugim religijama, on previše poistovjećuje pojam Boga kao »krajnje stvarnosti« s drugim političkim ekonomskim moćima, isključiv je u odnosu na filozofsko posredovanje u govoru o Bogu koje on zamjenjuje ortopraksom, te potkopava autonomiju morala.

Jedno od ključnih nasljeđa kapitalističkog društva je pitanje sveopće nesigurnosti, kao posljedice sveopće slobode. O toj problematici je mnogo pisao poljski sociolog Zygmunt Bauman, dok

Tanjić u ovoj knjizi predstavlja njegovo razmišljanje kao poticaj za teološki doprinos u izgradnji društva. Moderno oblikovanje reda održavanog prisilom sve više puca zbog individualnih frustracija koje zahtijevaju sve više slobode koja pak žrtvuje vlastitu sigurnost. Nemogućnost koegzistencije osobne slobode i sigurnosti koju pruža zajednica postaje povijesna činjenica, te je potrebno promišljati nova rješenja za nove društvene kontekste. Danas nesigurnost čini način kontrole, ali se povećava prostor osobne slobode nauštrb zajedničkog odlučivanja. Kako bi objasnio mogućnosti kompromisa između slobode i sigurnosti, Bauman razlikuje dva tipa zajednice: estetska zajednica (ili zajednica »štaka« koja apsolutizira užitek, frivolne je naravi, a temelji se na zajedničkoj usamljenosti i principu zavođenja) i etička zajednica (temeljena na neotuđivim pravima i obvezama, jamči trajnosti i sigurnost, a zahtijeva preraspodjelu društvenih dobara).

Danas sveprisutno pitanje multikulturalnosti Bauman smatra »ideologijom kraja ideologijâ« koja je zbunjena pred idealnom formom čovječanstva i koja usamljuje budući da svatko mora odabrati vlastiti stil života i vlastite vrijednosti. Tako se od multikulturalnosti dolazi do multikomunitarnosti, jer ne postoji mogućnost preferencija ili definiranja onoga što je bolje, sve je jednako vrijedno, kulture se ne uspoređuju već su prožete ravnodušnošću. Stoga Bauman multikulturalnost vidi kao početak političkog procesa koji na temelju različitih istovrijednih kultura promišlja univerzalne uvjete postojanja građaninom. Prema Tanjićevu mišljenju,

osobita je Baumanova zasluga što je u problemima današnjeg globalnog društva ukazao na ekonomsku pozadinu koja određuje svako područje života, a što se sve više uočava i u Hrvatskoj. Na tragu Baumanovih promišljanja Tanjić izvlači društveno-političku pouku koju teologija mora preuzeti na sebe, izgrađujući bolje i pravednije društvo, »u stalnom kritičko-dijalektičkom odnosu spram svakog oblika društvene stvarnosti« (str. 99). Traženjem zajedničkih rješenja i globalnog etosa, teologija želi pridonijeti izgradnji etičke, a ne estetske zajednice, te istinitoj i odgovornoj slobodi koja je zaštićena od ideološke uporabe.

Premda postmoderna priječi razvoj i poimanje solidarnosti i potiče političku nezainteresiranost za drugoga, suprotno tome trendu teologija se zapravo tek u 20. stoljeću počinje sustavnije baviti tim pojmom. Tanjićev doprinos toj diskusiji pod nazivom »Izazov pojma solidarnosti za teološko promišljanje i kršćansko djelovanje« u kojem se analiziraju neka obilježja solidarnosti, kao što su pravni korijeni pojma, njegova ambivalentna upotreba na polju etike, te odnos pojma »bratstva«, kao temeljnog postulata Francuske revolucije, i solidarnosti. Budući da se pojam bratstva odnosi na građanska, a ne pretpolitička ljudska prava, time se dalo usmjerenje i pojmu solidarnosti, koji se tako nije promišljao u kategorijama univerzalnosti već u odnosu na neke društvene slojeve i političke uvjete. Teologija pak solidarnost promišlja drukčije, polazeći od Svetoga pisma koje solidarnost povezuje s otkupiteljskim zastupništvom Isusa Krista za ljude i nauka o Trojstvu koji solidarnost temelji na odnosu međusobne ljubavi

i dinamičnosti, darivanja, prožimanja među osobama. Teološka se promišljanja H. Peukerta, J. B. Metzsa i T. Pröppera, slažu u ukazivanju na zajedničko polazište solidarnosti koju smatraju bezuvjetnim temelja slobodnog i solidarnog djelovanja. Tako je za Peukerta (anamnetska) solidarnost temeljem univerzalne komunikacije i zajedništva među ljudima i s Bogom, za Metzsa je ona temeljna apologetsko-praktična kategorija, mističko-univerzalna i političko-partikularna praksa na kojoj počiva fundamentalna teologija, a za Pröppera je solidarnost osnova po kojoj jedna sloboda omogućava bezuvjetnost druge slobode, odnosno princip ljudske autonomije.

Nakon što je na početku knjige s teološkog zrenika pristupio temama epistemološkog i društveno-političkog karaktera, Tanjić nadalje dodiruje središnje teme fundamentalne teologije i uopće kršćanske vjere, kao što je pitanje uskrsnuća. Tom se problematikom bave tekstovi pod naslovom »Uskrsnuće: temelj vjere ili izmišljotina« i »Uskrsnuće ili reinkarnacija«. Prvi tekst iz fundamentalno-teološke perspektive promišlja o pitanju uskrsnuća koje se višestruko osporava i pokušava dati razloge toga osporavanja na razini društvenih i prirodno-znanstvenih promišljanja kao i teoloških poteškoća. Analizirajući moguće antropološke i teološke pristupe koji omogućuju smislenost govora o temeljnom otajstvu kršćanske vjere, uskrsnuću, Tanjić ističe tri antropološka fenomena koji danas pitanje uskrsnuća drže otvorenim i pomažu ga bolje razumjeti. To su: transcendentni ili egzistencijalni put koji na subjektivnoj

razini otvara pitanje smisla smrti i postojanja života onkraj smrti; dijaloški put koji na intersubjektivnoj postavlja pitanje ljubavi prema drugome i neuništivosti te ljubavi u smrti; te univerzalno-anamnetički put koji postavlja pitanje besmislenih i nedužnih patnji, neispravljenih nepravdi, solidarnosti sa zaboravljenim žrtvama, te tako upire na problematiku uskrsnuća. Osim ovih antropološko-egzistencijalnih izazova, rasprava o uskrsnuću je potaknuta iz još jednog drugog konteksta, konteksta reinkarnacije, koja također oživljava transcendentalno-egzistencijalnim putem što je Tanjić predložio. Pa, iako se radi o dva sasvim drugačija shvaćanja ljudske stvarnosti i sasvim suprotstavljena, postoje pristaše njihova pomirenja, kao i sve više katolika koji vjeruju u reinkarnaciju. Reinkarnacija međutim, onako kako je na Zapadu mišljena, uistinu nudi neke smislene odgovore na čovjekova egzistencijalna pitanja, kao što je pitanje teodiceje, jednakosti i pravednosti, napretka, ali prema Tanjiću ima problema s čovjekovom samoodgovornošću, ulogom društva i zajednice, kolektivnim smislom, s čovjekovim identitetom i neponovljivošću. Teologija napose, iako nikada nije osudila vjerovanje u reinkarnaciju, s njom je nespojiva, prvenstveno jer kršćanski nauk o stvaranju i besmrtnosti duše opovrgava učenja reinkarnacije, a vjera u Božje praštanje je put k savršenstvu umjesto cikličkog samousavršavanja kroz ponovno rađanje.

Sljedeće se dvije teme bave poimanjem Crkve i modela crkvenosti. Prva od njih pod naslovom »Je li Crkva uslužna organizacija« promišlja obilježja crkvenosti u Hrvatskoj u kontekstu moderne

kulture. S obzirom na pojam crkvenosti u Hrvatskoj Tanjić primjećuje određene anomalije koje utječu na teškoću podrobnijeg definiranja crkvenosti (npr. 85% Hrvata se smatra katolicima, a od toga samo 30% redovito pohađa euharistijska slavlja), tako da vjerovanje ne uključuje i življenje religioznosti. Specifikum hrvatske situacije, čije se posljedice tek trebaju uočiti, jest činjenica školskog vjeronauka i ideološke polarizacije (tranzicija) koji će utjecati na promjene strukture religioznosti. Sadašnja pak tendencija bilježi porast »necrkvenog« shvaćanja kršćanske religioznosti (str. 143). Stoga je temeljeno pitanje za Crkvu, koja je sve više shvaćena kao »uslužna organizacija«, kako osmisлити strategiju razvoja ili samousmjerenja (M. Ebertz) koja bi joj pomogla da uz vlastito prilagođavanje svijetu doprinese i njezovoj promjeni. Nakon što je predložio neke važne modele ili kompetencije Crkve (kultna, socijalna, egzistencijalna ili eshatološka) za navještaj vjere u današnjem svijetu, Tanjić zaključuje da se Crkvu u ostvarivanju tih kompetencija treba okarakterizirati »univerzalnim sakramentom spasenja« (LG 1, LG 48, GS 45) jer stavlja naglasak prvenstveno na Krista, čiji je Crkva posrednik, te u »takvom shvaćanju Crkve kao sakramenta leži potreba onoga konkretnog, vidljivog i partikularnog« (str. 152). Crkva stoga ne bi trebala usvojiti trendove moderne kulture, već unutar pluralizma različitih kultura ponuditi posebnost svoje vlastite »crkvene kulture«.

Druga tema crkvenosti koju Tanjić obrađuje tiče se odnosa između opće Crkve i partikularnih Crkava, a polazi od rasprave o toj problematici između teologa J. Ratzingera, sadašnjeg pape

Benedikta XVI., i W. Kaspera. U Hrvatskoj, konstatira Tanjić, kao posljedica nedostatka kulture razgovora i sučeljavanja stavova događa se i manjak relevantnijih eklesioloških tema, a one koje se bave tom problematikom na Crkvu gledaju uglavnom kao na sociološki čimbenik. Drugi vatikanski koncil je pridonio suglasju i istoizvornosti između opće i partikularne Crkve, te je iznjedrio pojam *communio* kojim se označava jedinstvo u različitosti, kao i soteriološko, sakramentalno-teološko i eklesiološko zajedništvo. Kroz analizu različitih poslijekoncilskih dokumenata, Tanjić u ovom tekstu predočava svu dramu saborske i poslijesaborske recepcije pojmova *communio*, odnosa između opće i partikularnih Crkava kao i pitanja uloge biskupskog kolegija. Što se pak tiče »rasprave kardinala«, na Kasperove primjedbe 1. da je premalo priznat biskupski kolegijalitet biskupskim konferencijama, 2. da su partikularne Crkve nedovoljno uključene u izbor biskupâ, 3. da se uloga biskupâ u vođenju partikularnih Crkava uzima nedovoljno u obzir, Ratzinger odgovara tezama o ontološkoj preegzistenciji Crkve i upućuje na eklesiologiju Drugoga vatikanskog koncila. Kasper međutim napominje teškoće na koje nailazi biskup koji pripada biskupskom kolegiju i partikularnoj Crkvi, te podsjeća kako postoji razlika između nepromjenljivih istina vjere i područja crkvene discipline. Stoga on smatra da je Ratzingerovo shvaćanje previše apstraktno te izvan kontakta s povijesnom stvarnošću. Iako se slaže s ontološkom preegzistencijom Crkve, drži da je važno imati na umu da se to odnosi i na partikularne Crkve, a ne samo na opću. Ratzinger,

nakon što je priznao neke Kasperove temeljne eklesiološke postavke, kao i perihoretični i simultani odnos opće i partikularnih Crkava, smatra da je Kasperovo tumačenje previše sociološko te da je krivo protumačio pojam ontološke preegzistencije, budući da on pod tim pojmom podrazumijeva »nutarnju prednost i prethodnost jedinstva« (str. 174). Tanjić prenosi bitne ove elemente kardinalske rasprave koja je našla odjeka u mnogim zemljama, posebice u Njemačkoj i Sjedinjenim Američkim Državama, te konstatira razvoj u oblikovanju stavova, međusobno oslušivanje dvojice poznatih teologa, ali i njihove nepremostive razlike.

I napokon, posljednji tekst u knjizi, se bavi poimanjem vjerske slobode nakon Drugoga vatikanskog koncila. Koncilsko poimanje slobode se smatra jednim od najkarakterističnijih događaja Koncila i povijesnom prekretnicom u crkvenom hodu. Ambivalentnost modernog shvaćanja slobode lišene nutarnjih vrijednosti potakla je Crkvu na ekstremne reakcije i osude, kao *Mirari vos* i *Syllabus*. Ontološka povezanost prava i istine, te posljedično tome države, religije (*vera religio*) i istine, dovela je do represije individualnog prava na slobodu. S druge strane i liberalno poimanje slobodnog čovjeka lišenog transcendentne dimenzije pokazalo se tragičnim, kako su to posvjedočila dva svjetska rata. Tako, u poslijeratnim prilikama, nakon iskustva tragičnih pouka, mijenja se klima na političkoj i crkvenoj sceni, te se stavlja u prvi plan sloboda utemeljena u dostojanstvu ljudske osobe. Nakon pročišćavanje stavova u poimanju slobode, sučeljavanja teoloških modela i struje,

dokument deklaracije napušta tradicionalnu perspektivu govora o pravu istine, potvrđuje prava pojedinca kao subjekta na slobodu u pitanju religije i priznaje ulogu države kao garancije tog prava, te se stoga može smatrati velikim korakom naprijed u odnosu na klasična crkvena poimanja slobode. Crkva je stoga, napominje Tanjić, prihvatila važnost laičkog i pluralnog društva i pravila po kojem sve religije imaju jednako pravo u javnosti. Iako takvo razmišljanje odražava zapadnjački način mišljenja i djelovanja koji trenutno sve više individualizira pitanje religije unutar društva, te stoga, primjećuje dobro Tanjić, zahtjeva reviziju odnosa Crkva-država.

Nakon teoloških promišljanja sabranih u ovoj knjizi, Tanjić u zaključku još jednom promišlja sudbinu i budućnost teologije, te izražava svojevrsnu zabrinutost za status teologije, ne na razini institucionalnog okvira, već u odnosu prema dominantnim znanstvenim i kulturnim gibanjima koje prevladavaju u hrvatskom društvu. Takvo stanje duha treba shvatiti kao izazov za nova promišljanja i sučeljavanja s novim tokovima misli, a društvene prob-

leme kao konstitutivni dio teološke misli, te ne dopustiti vlastitu izolaciju unutar akademske zajednice. Jedno takvo nastojanje jest i ova knjiga koja deskriptivno-analitički prikazuje trvenja teologije s problemima, kretanjima i izazovima današnjice.

Ako bi se nešto moglo prigovoriti Tanjićevoj knjizi, onda je to raznolikost tematika koje obrađuje, te posljedično tome, i nužnost kratkog i zgusnutog informiranja. Međutim, s druge strane, u knjizi na jednom mjestu imamo mnogo korisnih informacija, teoloških promišljanja, društvenih kretanja, tako da se može smatrati dobrim uvodom u temeljne teme fundamentalne teologije. Tanjićeva intelektualna oštrina očituje se u ukazivanju na glavne probleme s kojima se teologija i društvo sučeljavaju, što se smatra značajnim doprinosom njihovu rješavanju. Knjiga je pisana teološki vrlo utemeljeno, potkrijepljena mnogom relevantnom domaćom i stranom literaturom, te se može smatrati vrsnim pokazateljem smjera i dubine hrvatske teološke misli.

Jasna Ćurković